

І.Є. Цепенда

ПІДГОТОВКА ОПЕРАЦІЇ “ВІСЛА”: ПОЛЬСЬКА КОМУНІСТИЧНА ВЛАДА У ПОШУКАХ ПРАВОВОГО ТА ПРОПАГАНДИСТСЬКОГО “ОБГРУНТУВАННЯ” ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ

Завершення в червні 1946 року репатріації українського населення з території Польщі в рамках Люблінської угоди 1944 року між УРСР та Польщею не вирішило повністю українську проблему в Польщі. Незважаючи на незаконну насильницьку репатріацію, яка мала місце в другій половині 1945 – першій половині 1946 років, на території південно-східних воєводств Польщі залишались десятки тисяч українців, які не бажали покидати свої батьківські землі.

В той же час існуюча на цих територіях суспільно-політична ситуація була неприйнятна для комуністичного керівництва Польщі, яке не бажало мати на східному кордоні постійне вогнище національної напруги. Окрім того, компактне проживання національних меншин, в даному випадку української, суперечило концепції побудови мононаціональної Польської держави. В цих умовах перед польським урядом постало питання завершити переселення українців, розпорошивши їх в середині держави, цим самим раз і назавжди ліквідувати українське питання у Польщі.

Незважаючи на безпринципність польської комуністичної влади, яка мала можливість запозичити багатющий досвід депортацій нескорених народів у СРСР, польське керівництво, з огляду на можливий негативний міжнародний резонанс, усвідомлювало, що для проведення такої акції необхідним буде її “обгрунтування” як з правової так і з пропагандистської точки зору. З метою реалізації цього задуму головний удар пропагандистсько-правової акції був спрямований проти ОУН-УПА, які, на думку комуністичної влади, можна було подолати тільки шляхом позбавлення цього формування соціальної бази, тобто депортації польських громадян українського походження.

Оцінюючи кількісний склад ОУН-УПА на початку 1947 року польські джерела інформують, що напередодні депортаційної акції в південно-східних воєводствах перебувало близько 2 тис. вояків УПА [1, с. 70]. З свого боку, чехословацькі військові джерела інформували польське командування, що на цих територіях зосереджено близько 3 тис. членів УПА [3, с.91]. Польський військовий історик В.Філяр подає ще більші цифри, вважаючи, що формування УПА складали близько

2.500 осіб, але, окрім того звертає увагу на близько 3.000 членів ОУН та 200 чоловік з служби безпеки ОУН, виводячи загальну цифру майже 6 000 осіб [10, с.62]. Не вдаючись в дискусію стосовно кількісного складу підрозділів ОУН-УПА, очевидним є той факт, що польському керівництву необхідно було сформувані в очах громадськості образ могутньої військової сили, яка загрожує безпеці держави і для боротьби з якою необхідно застосовувати найбільш жорсткі заходи.

Натомість діяльність ОУН-УПА на початку 1947 року зазнала кардинальних змін, оскільки внаслідок проведення репатріації опустіли українські села і як результат порушилася система матеріального та людського забезпечення ОУН-УПА. Така ситуація знайшла підтвердження в опрацюванні крайового референта служби безпеки ОУН Петра Федоріва (псевдонім Дальнич) під заголовком "Завдання ОУН в т.зв. "Закерзонському краю", яке було написане ним під час перебування у варшавській в'язниці Міністерства публічної безпеки (МПБ). На думку П.Федоріва, однією з причин, яка лягла в основу існування відділів УПА на території "Закерзонського краю", був захист українського населення перед примусовим виселенням з його материнських земель на територію СРСР [2, бр]. В той же час крайовий референт відзначав, що "після закінчення акції виселення в 1946 році УПА проводила боротьбу з різними військовими формаціями Польської держави, яка мала оборонний характер. Саме тоді керівництво ОУН переконалося, що подальше існування повних відділів УПА в найближчий час стане неможливе, оскільки умови і політична ситуація не сприяють дальшому розвитку і боротьбі УПА, а тому було прийняте рішення ліквідувати УПА. Водночас таку ліквідацію не можна було провести нашвидкоруч" [2, бр]. Впадає у вічі також зменшення кількості жертв серед польського населення. Якщо в 1945 році загинуло 368 цивільних, то в 1946 році – 98, а від січня до березня 1947 року – 10 осіб [9, с.22].

Слід зауважити, що командири польських військових частин, які дислокувалися в районах діяльності УПА, також відновували помітний спад бойової активності українських військових формувань. Особливо цікавим у цьому контексті є рапорт від 10 лютого 1947 року командира 8 дивізії піхоти Ю.Білецького на ім'я міністра оборони Польщі Р.Жимерського. Оцінюючи ситуацію в повітах Ясло, Кросно, Горлиці, Сянок, Бжозів і Ліско, які вважались найбільш небезпечними з точки зору діяльності УПА, Ю.Білецький підкреслював: "З повною впевненістю можна вважати, що більша частина банд розгромлені 8 Дрезденською дивізією піхоти як з фізичної (кількісної), так і моральної точки

зору... Беручи все до уваги прохання пана Міністра про прийняття рішення і переміщення частин дивізії на постійне місце перебування в район Лодзі в другій половині березня 11 р." [7, с.45-48]. З свого боку, 20 лютого 1947 року командуючий Краківським військовим округом генерал дивізії М.Вечковський в листі до міністра оборони звернувся з клопотанням підтримати прохання командира 8 дивізії піхоти про передислокацію в район Лодзі [7, с.52]. Важливість цього повідомлення полягає не тільки в оцінці реальної боєздатності УПА, яка на той час, як видно, вже не представляла серйозної загрози для польських військ, а у підтвердженні того факту, що на 20 лютого вище військове командування Польщі, на рівні командуючого Краківського військового округу, не володіло інформацією про можливе проведення депортаційної акції проти українського населення, якщо брало на себе відповідальність підтримати клопотання про передислокацію дивізії. З огляду на це напрошується висновок про те, що остаточне рішення щодо проведення депортації було прийняте польським урядом у кінці лютого на початку березня 1947 року.

Вже 20 лютого 1947 року заступник начальника Генерального штабу Війська Польського генерал бригади С.Моссор (майбутній командувач оперативної групи "Вісла"), за результатами інспекції у Краківському, Катовіцькому і Люблінському воєводських Комітетах безпеки, повідомив, що "на території Краківського військового округу існує проблема українських решток. Оскільки Радянський Союз вже не приймає цих людей, виникає необхідність провести весною енергійну акцію переселення цих людей окремими сім'ями, розпорошивши їх на Повернених Землях (малась на увазі територія колишньої Східної Пруссії, яка була передана Польщі за результатами Потстдамської конференції як компенсація за територіальні втрати на сході. – Авт.), де вони швидко асимілюються". Згідно з даними С.Моссора, на цих територіях залишалось близько 4.876 родин – 20.306 осіб [7, с.53]. Враховуючи, що внаслідок проведення операції "Вісла" на північно-західній території Польщі було переселено близько 150 тис. українців, виникає запитання, чи дійсно С.Моссор не володів реальною цифрою, чи дана цифра була завідомою дезінформацією, яка мала за мету спробувати вирішити проблему переселення руками СРСР.

За день до вбивства підрозділами УПА генерала К.Сверчевського, 27 березня 1947 року, оперативний відділ III управління Генерального штабу Війська Польського підготував характеристику стану безпеки в державі, в якій відзначалося, що вирішення української проблеми, яка розповсюджується на територію Жешівського, Люблінського та

частково Краківського воєводства, є надзвичайно важливою справою, оскільки впливатиме на результати подальшої боротьби з УПА. Знову ж таки в рапорті наголошувалося, що оскільки СРСР не приймає тепер цих людей на своїй території, необхідно провести енергійну акцію переселення цих людей окремими сім'ями на територію Повернених Земель, де вони можуть швидко асимілюватися [7, с.62]. Якщо вірити радянським документам, то вперше керівництво УРСР отримало повідомлення про можливу депортацію 29-30 березня 1947 року. Міністр закордонних справ УРСР Д.Мануїльський в листі до секретаря ЦК КП(б)У Л.Кагановича повідомляв, з посиланням на заступника міністра закордонних справ СРСР В.Гусєва, що "Посольство СРСР у Варшаві поінформувало про те, що в зв'язку з вбивством генерала К.Сверчевського польський уряд має намір прийняти рішення про поголовне виселення українського населення з Жешівського і Люблінського воєводств на територію колишньої Східної Пруссії. Йдеться про 15-20 тис. чоловік. Поляки вважають, що, можливо, при такій постановці питання частина українців буде проситися виїхати до УРСР і позбавляти їх такої можливості не потрібно". З свого боку, Д.Мануїльський запропонував відповісти В.Гусєву, що уряд УРСР у зв'язку із завершенням репатріації не може прийняти одночасно вказану кількість переселенців [6, с.203-204]. Безсумнівно, що після такої відповіді шлях до реалізації депортаційної акції був відкритий.

Привертає увагу той факт, що радянська сторона отримала інформацію про виселення українського населення після вбивства заступника міністра оборони Польщі генерала К.Сверчевського. Вбивство підрозділами УПА легендарного польського генерала, учасника війни в республіканській Іспанії К.Сверчевського надалі залишається таємницею, хоча все більше фактів свідчать про можливу причетність до неї польської комуністичної верхівки. За результатами розслідування обставин смерті К.Сверчевського був підготовлений досить критичний рапорт, загальний висновок якого зводився до того, що охорона генерала К.Сверчевського на трасі Сянок – місце нападу – була недостатньою з огляду на те, що місцеві командири мали в своєму розпорядженні достатню силу для організації відповідної охорони на всій трасі і злегковажили небезпеку на відтинку Балігород-Цісна [4, с.4-6]. Натомість викликає здивування офіцерський наказ за підписом міністра оборони маршала Р.Жимерського та першого віце-міністра оборони Спихальського, в якому командир 8 дивізії піхоти Ю.Білецькому та командир 34 полку піхоти підполковнику Я.Герхарду, як відповідальним за безпеку доручених їм осіб, були винесені тільки суворі догани [4, с.50].

В той же час комуністична пропагандистська машина розкрутила навколо вбивства генерала К.Сверчевського широку інформаційну кампанію з метою переконати польську та світову громадську думку в необхідності проведення виселення українців як складової частини плану остаточної ліквідації формувань УПА.

На фоні розвитку цих подій не випадковим виглядає рішення Сейму Польщі від 22 лютого 1947 року про амністію для учасників польського підпілля, термін якої завершувався 25 квітня 1947 року, за три дні до початку операції "Вісла". При цьому амністія не розповсюджувалася на членів ОУН-УПА. 27 березня 1947 року на засіданні Державної комісії безпеки було порушено питання про боротьбу з польським підпіллям. Відзначалося, що внаслідок міцних ударів по підпіл्लю можна сподіватися, що до закінчення терміну амністії загальна кількість осіб, які вийдуть з підпілля, становитиме близько 30 тисяч осіб [7, с.59-61]. Заходи польського комуністичного керівництва, спрямовані на поетапну ліквідацію польських та українських національних сил, скоріш за все, були здійснені з метою унеможливити будь-які спроби об'єднання польського підпілля з ОУН-УПА перед лицем взаємної небезпеки, що вже мало місце у період 1944-1946 років [див. дет.: 8; 11].

З огляду на специфіку проведення військової операції проти УПА в прикордонних з СРСР та Чехословаччиною районах та з метою заручитися підтримкою урядів цих країн польське командування вирішило виконати всі міжнародно-правові формальності, попередивши міністрів оборони М.Булганіна та Л.Свободу про початок операції "Вісла". Окрім того, 16 квітня 1947 року на засіданні Державного комітету безпеки було запропоновано узгодити з урядами СРСР і Чехословаччини, щоб при оперативній групі "Вісла" були їхні представники [7, с.89-90,92].

Факти свідчать, що польське керівництво не до кінця було впевнене у відданості своїх військовослужбовців під час проведення депортації українців. Незважаючи на широку антиукраїнську пропаганду, яка проводилася серед польського населення та війська, певна частина польського суспільства, яка проживала у близькому контакті з українцями, не бачила потреби проведення такої жорстокої акції. Так, 17 квітня 1947 року начальник Генерального штабу Польського Війська генерал В.Корчиць видав наказ до командуючих військовими округами і дивізіями та їх заступників з політично-виховної роботи в зв'язку з проведенням акції "Вісла". В ньому йшлося, що після проведення роз'яснювальних розмов з особовим складом не допустити будь-які

спроби контакту військовослужбовців з цивільним населенням і організувати ретельний контроль за солдатською кореспонденцією. Наказувалося рівномірно розташувати у вагонах з військовослужбовцями активістів та на кожній зупинці проводити з ними регулярні розмови [7, с.104-106].

Особливе місце відводилось пропагандистській обробці українського населення. На початку проведення акції "Вісла" усім військовим частинам, які брали в ній участь, була розіслана "Директива для роз'яснювальної діяльності серед переселеного населення". В директиві було 11 пунктів, які в залежності від освітнього рівня населення мали переконати його в необхідності проведення цієї акції. В кожному пункті був окремий аргумент, але всі вони зводилися до одного – обов'язковість виселення. Головний акцент комуністичні пропагандисти робили на те, що польський уряд проводить акцію переселення з метою захисту населення від терору банд. Зокрема, це виглядало так: "...населення скаржилося війську на переслідування з боку банд, які його грабують і тероризують. Ми вирішили переселити його, щоб відлучити від банд. Польський уряд вирішив взяти населення цих територій під опіку, оскільки воно має польське громадянство". На думку польського уряду, його прихильність до українського населення проявлялась і в тому, що переселенцям дозволялось взяти з собою все своє майно, а також якнайбільшу кількість продовольчих виробів. Одним з найбільших аргументів, який би мав остаточно переконати українці, було записання, що в Народній Польщі не буде колгоспів, а демократичний табір, який керує в Польщі, стоїть на ґрунті індивідуальної селянської власності. Підкреслювалося, що демократичний табір пішов шляхом розвитку, який ґрунтується на багаторічних національних традиціях і у формуванні нової реальності не ставить за взірць ні Радянський Союз, ні великі західні демократії [5, 47-47zw.].

Враховуючи хід проведення та наслідки операції "Вісла", слід відзначити, що комуністичній владі вдалося реалізувати більшість своїх пропагандистських заготовок з метою дискредитації в очах польської та світової громадськості діяльності формувань ОУН-УПА та українського населення, яке підтримувало цю боротьбу. Внаслідок цього образ "українця-різуна" ще протягом майже півстоліття міцно укоріниться в пропагандистських гаслах ПНР. Але найбільшим досягненням влади все ж було недопущення бойової співдії УПА з підрозділами Армії Крайової, керівництво яких так і не змогло об'єднати свої сили перед лицем комуністичної небезпеки.

1. Centralny Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – CA MSWiA) MBP Sygn. 140. - Akcja Wisła-przesiedlenia na Ziemię Odzyskane ludności ukraińskiej z województw rzeszowskiego, lubelskiego i krakowskiego. Dyrektywy i komunikaty MON, wykazy jednostek wojskowych uczestniczących w akcji, rozkazy specjalne szefa sztabu „Wisły”, ulotki, zestawienia liczbowe, meldunki sytuacyjne. 1947 rok.

2. CA MSWiA RP OUN - Sygn. IX/22. Zagadnienia OUN w tzw. „Zakierzonskim Kraju”, Zagadnienia OUN w ZSRR -opracowanie 1948 r (Opracowanie własne Petro Fedoriwa ps „Dalnyc”, krajowego referenta SB OUN, spisane podczas pobytu w więzieniu MBP na Mokotowie)

3. Centralne Archiwum Wojskowe Rzeczypospolitej Polskiej (dalej – CAW).- 1580/75/533 - Rozkazy operacyjne, meldunki bojowe, opisy przeprowadzonych operacji, sprawozdania operacyjne, komunikaty i meldunki operacyjne. 1947.

4. CAW – IV 501 1/A 621. Sprawozdania komisji śledczej w sprawie śmierci generała K Swierczewskiego oraz raporty uczestników walki. 29.03-2.05.1947

5. CAW. IV.521.7.60. Zarządzenia i instrukcje zastępcy dowódcy 7 DP ds polityczno-wychowawczych w akcji zwalczania zbrojnego podziemia i przesiedlenczej. Meldunki dzienne z akcji przesiedlenczej i walk z bandami 22.04-1.08.1947.

6. Депортації. Документи, матеріали, спогади. – Львів: Інститут українознавства НАН України. – 1998. – Т.2. – С.203-204.

7. Akcja „Wisła” Dokumenty Opr. E Misilo. Warszawa Archiwum Ukrainie, 1993 S. 45-48

8. Українська Повстанча Армія. Документи-Структури. Opr. R Drozd. – Warszawa Buchard edition, 1998. – 285 s.

9. Дрозд Р. Акція „Вісла” - метод вирішення української проблеми у Польщі. - Депортації українців і поляків: кінець 1939-початок 50-х років (до 50-річчя операції „Вісла”)/ Упорядник Юрій Сливка. - Львів: Інститут українознавства імені НАН України. 1998. - С. 22.

10. Filar W. Działalność OUN-UPA na terenie Polski w latach 1945-1947 W wyd. Przed akcją „Wisła” był Wołyn. Praca zbiorowa pod redakcją prof. W. Filara – Wydawca Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej Okręg Wołyn – Warszawa, 1997 – S.62

11. Motyka G., Wnuk R. Pany i rezuny Współpraca AK-WiN i UPA 1945-1947. – Warszawa, 1997. – 204s.

Tsenda I.

PREPARATION OF “VISTULA” OPERATION: POLISH COMMUNIST AUTHORITIES LOOKING FOR LEGAL AND PROPAGANDISTIC MOTIVATION OF THE DEPORTATION OF UKRAINIANS

Propagandistic and legal activity of polish communist leader directed on discrimination of OUN-UPA (UUN-URA) in the eyes of polish and world community to legalise the necessity of the deportation of ukrainians to North-Western regions is analised in this article. Real conditions of UPA (URA) fight activity before the operation “Vistula”, cooperation of Polish, Czech and Soviet Union communist governments in preparation of the operation “Vistula” and groundlessness of deportation of ukrainians are researched in the article.